

Постфактум за контекста и излишното

Васил Видински

Резюме: В статията се анализират понятията „контекст“ и „излишно“. Изложението е разделено на три части, като в първата са скицирани основни съвременни тенденции върху осмислянето на контекста и са дадени работни определения на ключови понятия. Във втората са съпоставени радикалните теоретични репонятизации на Стивън Пепър и Готхард Гюнтер през идеите им за контекстуализма, *danda*, поликонтекстура и хетерархията. В третата и последна част са предложени три понятия – *дистекст*, *далечина* и *постфактум*, – чрез които могат да се изяснят някои важни и неklasически отношения между самите контексти. Представени са изводи върху функцията на излишното, ролята на флукуациите и шума, важноста на контекстуалните противоречия, както и някои по-общи методологически наблюдения за ролята на постфактуалността.

Ключови думи: контекст, дистекст, поликонтекстура, постфактум, излишно, *danda*, далечина

Васил Видински е преподавател в катедра „История на философията“ (ФФ, СУ „Св. Климент Охридски“). Автор е на монографията „Случайности. Историческа типология“ (2017), „Ведрото на Нютон срещу дървото на Декарт. Въвеждане“ (2011) и съставител-редактор на „*Philosophia Naturalis*. Първа част. Време, пространство, тяло и движение в началото на Новото време“ (2014). Изследователски интереси: история на философията и науката XVII-XX век; съвременна философия и култура.

1. „Няма значение“, ограничаващ ресурс и двойственост¹

Как можем частично да снемем противопоставянето и взаимното изключване между случайното и необходимото? Най-елементарно това става чрез *контекстуализация*: при дадени условия някои неща ще настъпят неизбежно. Дори и да мислим условията като произволни (контингентни или акцидентални), то събитията, следващи от тях, пак могат да се случват по необходимост. Това е известното в история на философията понятие за „хипотетична необходимост“ (Лайбниц, Кант), което може да се радикализира и репонятизира до „случайна обусловеност“². Но освен важния момент за *частичното снемане*, тук има и друго емблематично събитие. И случайността, и необходимостта са класически логически форми за ограничение на възможното. Точно това е баналната идея зад контекстуализацията изобщо: в рамките на даден контекст *не всичко е възможно*, а това означава, че някои неща са изключени не защото не съществуват (макар че това също може да е вярно), но защото в случая нямат значение. Те са излишни и пренебрежими (вж. по-долу). Затова контекстът може да бъде разбран като *ограничаващ ресурс*.

(1) Частичното модално снемане и (2) ограничаването на възможния ресурс са едни от най-важните, но и най-дискусионните функции на контекста, които задават неговата двойственост. Например, той едновременно може да бъде инструмент за релативизация – в изказването „*зависи от контекста*“, – но може да функционира и като ограничение на произвола – в изказването „*зависи от контекста*“. В първата си функция той е по-характерен за (I) критическите размишления в (структурализма и) постструктурализма (в крайната си форма те са най-интересни при Жак Дерида)³. Докато във втория случай обхваща (II) контекстуализирана епистемология в САЩ

¹ Благодаря за всички отзиви и критики върху докладите, които изнесох на конференциите „Контекст и контекстуализация“ (2016), „Излишното“ (2017), както и на последните две философски конференции в Гьолечица. Признателен съм на Стилиян Йотов за насочването към изследванията на Готхард Гюнтер.

² Този пример изобщо не изключва възможността да има *индетерминистични контексти*, при които необходимост на събитийно ниво не съществува, но в такъв контекст няма да има подобно изначално модално противопоставяне, което той да сменя. За неопределеността на контекста, вж. по-долу.

³ Деконструирането на контекстуалния детерминизъм (и присъствие) от Дерида не е общоприета позиция, но е много влиятелна. Тя гласи, че няма и не би могло да има строго научно и теоретично понятие за (лингвистичен или неллингвистичен) контекст, затова наричам тази линия критическа. Сходна позиция (без експлицитна деконструкция) може да бъде открита при много други автори от този период и след това.

(Дейвид Люис, Кийт Дероуз и др.), която е именно опит да се неутрализира скептицизма по отношение на познанието⁴.

2. Що е контекст?

Нека изясня някои чисто работни употреби на понятията в това размишление. Първо, под думата понятие ще имам предвид „рационално разбиране“. (А) „Условията“ ще са определено или неопределено разнообразие от обекти, отношения, предикати, процеси и така нататък, които взаимодействат с конкретния (може да е произволен) „обект на фокус“; като не е нужно взаимодействията и отношенията да са каузални, но причинността не е изключена. Ако приемем това за „условия“, то вече може да се понятизира и (Б) „контекстът“. Това ще бъдат всички *културни условия за възможно проявяване или съществуване*. „Условията за възможност“ могат да се разглеждат като времепространствени (аморфни или строги) фрагменти от възможни културни светове, условни многообразия или дори рутинни комуникативни ситуации и множества⁵. В мрежата от отношения, които задължително влизат в контекста, могат да се открият: структури (затова контекстуалното е типично и за структуралния подход), каузални връзки, аналогии и т.н. Нека напомня, че това е работно определяне на понятието, т.е. не твърдя, че има някаква правилна употреба или същност, която сега най-сетне изяснявам, а правя експликация как да бъде четено изложението по-надолу.

Както вече посочихме, съществено е, че контекстът винаги опитва да изключва и премахва излишното, ненеобходимото. Стандартен пример за контекст е „релевантната социално-историческа културна среда (или мрежа)“, която може да има обективен, нормативен характер; или пък „релевантната комуникативна среда“, която е индексикална и много динамична⁶ и т.н. Контекстът обаче не е строго детерминиращ, тъй като може да бъде нарушаван или иронизиран⁷. Добре е да се уточни и ролята на

⁴ Два много характерни текста (за линиите I и II) са публикувани в сп. *Пирон*: Жак Дерида, „Подпис Събитие Контекст“, *Пирон*, номер 14 (Контекст и контекстуализации) (2017); Дейвид Люис, „Изпълзващото се знание“, пак там. В същия брой има статии, които имат пряка връзка с изложеното по-надолу, вж. Димитър Вацов, Милена Якимова, Александър Кьосев, Тодор Христов и т.н.

⁵ Контекстът е най-общо *многообразие* – дори в смисъла на *manifold* – или по-точно *разнообразие* – аналогично на *multifold* – тъкмо защото, подобно на условията, включва и обекти, и отношения, и процеси, и т.н. В частен случай той може да функционира и като „множество“ – това се забелязва и при използване на формалното понятие за множество – *set* – и в съдържателната му употреба като *multitude*.

⁶ Една от най-важните и класически теми засега ще бъде оставена съзнателно встрани, става дума за релевантността. Без идеята за релевантност – т.е. за такъв тип отношение – изобщо не би могло да се говори за контекст.

⁷ Вж. множество примери и интересно тълкуване при Димитър Вацов, „Изгубеният „контекст“! Демонстрации на индексичността и рутината в обикновения език“, *Пирон*, номер 14 (Контекст и контекстуализации) (2017). Там има добра критика към контекста като причина или като условие за

„природните“ явления и обекти. Например, Луната също може да бъде част от някакъв *контекст*, нищо, че е *условие* за определени физически събития: луната е и културно проявление, защото тя съществува за нас по доста различен начин, отколкото е съществувала за човечеството, преди да е кацнало на нея или преди да е придобило знанията, които има днес.

- Напрежението между „условия“ и „контекст“ е аналогично (но не е тъждествено) на напрежението и сложността между небинарната двойка „природа“ и „култура“.
- Важно е да се добави, че контекстът едновременно може и да използва, и да преобразува условията.
- Отношението на генерализация от „контекст“ към „условия“ ни позволява да осмисляме възможността за различни култури (и допускането за всеобща култура или нейни елементи), както и предполагаеми надсубектни състояния и проблеми.

В тази връзка е добре да добавим и един трети елемент. Хората понякога имат представа за конкретния контекст на събитията, които наблюдават, но всъщност това, което имат, е по-скоро **(В) „контекстуален модел“** (ментален контекстуален модел) – репрезентация, тълкуване или конструкция на релевантните характеристики в контекста. Очевидно е, че контекстуалният модел може да е редукия спрямо контекста.

- Напрежението (и дуализмът) между „контекст“ и „контекстуален модел“ е аналогично на напрежението и сложността между небинарната двойка „социално“ и „индивидуално“.
- От гледна точка на обработката, контекстуалният модел е вторично създаване или преобразуване на контекста (културните условия за проявяване или съществуване).
- Отношението между „контекст“ и „контекстуален модел“ ни позволява да осмисляме възможността за ирония, алтернативни индивидуални представи или практики (били те и неантропологични) и т.н.

Идеята за контекстуален модел е на свой ред една от най-интересните, трудни и важни теми, която е доста по-често обсъждана във философията, отколкото самото

възникване на нещо; като същината на критиката е насочена към необходимостта и детерминизма му, а не толкова към условността или условията сами по себе си (които могат да бъдат рутинни, флуидни или неопределени). Съответно въпросът при Вацов е по-скоро емпирично-лингвистичен – *не защо, а как нещо се случва*: „индексичността указва навика, а навикът – контекста.“ (пак там, 19).

понятие за контекст. Напоследък в рамките на (В) има изключително важно теоретико-технологично развитие – става дума за съвременната роботика и заниманията ѝ с общ изкуствен интелект. Накратко казано: *общият изкуствен интелект не е възможен без контекстуализация* (без контекстуална ориентация или схващане); и това е доста радикална идея, в която се изисква и експлицитна формализация на контекста. Това е (III) трета и независима философска линия на изследвания върху контекста (след критическата позиция и контекстуализираната епистемология, споменати по-горе). В тази област е най-систематичната формализация на контекстуалното⁸.

Всичко изброено дотук (I, II, III; А, Б, В) е причината в края на XX век да започне допълнително и по-сериозно изследване върху темата за контекста и контекстуализациите⁹.

3. Хипотеза за света и поликонтекстуалност

Трябва изрично да се отбележи, че в история на философията темата за контекста не е била сериозно застъпвана. Често под контекст се е имало предвид единствено „емпиричния контекст“ и изследването му се е предоставяло на други науки; а философската дейност се е приемала като същностно аконтекстуална (Платон, Декарт и т.н.). От друга страна, когато контекстът е бил част от понятийния емпиричен апарат, то той просто се е подразбирал като нещо необходимо, естествено и самоочевидно (Хюм, Кант и т.н.) и по-скоро се е обсъждал контекстуалния модел. И от трета страна, ако все пак той е бил някакъв обект на анализ, а не нещо излишно или подразбиращо се, то често се е оказвало, че ако се използва стандартният понятийен апарат, се достига до доста тривиални изводи; съответно са били необходими някакви нови инструменти (Аристотел, Хегел, Ницше, Витгенщайн и т.н.). Примерите в скобите са всъщност доста груби приближения, защото почти нито един от изброените философи не говори експлицитно за контекста. И въпреки това с известни уговорки и внимателни реконструкции може да се изгради някаква по-обща представа за различните имплицитни подходи към тази тема.

⁸ По-важни и ранни представители са Джон Макарти, Варол Акман и др. Вж. обзорната статия на Varol Akman и Mehmet Surav, „Steps toward formalizing context“, *AI Magazine* 17, номер 3 (1996).

⁹ Емблематична е регулярната международна и действително интердисциплинарна конференцията CONTEXT, проведена за първи път през 1997 г. Миналата година беше нейното десето издание. Всеки път след провеждането ѝ излизат сборници, в които философи, технолози, психолози, филолози и т.н. споделят своя изследователски опит върху тази твърде аморфна тема. Важни публикации в сборниците има и Бойчо Кокинов, който е бил част от организационния комитет.

Разбира се, от философска гледна точка една от важните теми е *теорията на контекста*. И макар че авторите и изследванията в тази посока още повече намаляват, те все пак са твърде многобройни, както си личи по упоменатите теоретични линии (**I**, **II**, **III**). Струва ми се обаче, че едни от най-характерните, ранни и крайни позиции са представени от философите Стивън Пепър (1891-1972) и Готхард Гюнтер (1900-1984). Ако използваме техните идеи като *рамкиране на общия проблем*, ще стигнем по-бързо до точките на пречупване, откъдето нататък думата контекст става безинтересна или проблематична.

Стивън Пепър

В първия случай (най-късно през 1942 г.) Стивън Пепър разглежда контекста през теорията за *коренните метафори* и го обвързва с философския прагматизъм. Съответно контекстуализмът се оказва една от четирите адекватни, автономни (и взаимно изключващи се) *общи светогледни хипотези*. Останалите три в историята на човешката култура били формизмът, механицизмът и органицизмът. Контекстуалният светоглед се характеризира винаги със синтетично, но дисперсивно обяснение и описание¹⁰, а неговата коренна метафора е *живото историческо събитие*. Пепър смята, че важна и отличителна характеристика на този подход е присъствието на случайност, както и липсата на свят като всеобща система (космос)¹¹. Това не отхвърля присъствието на хипотетична необходимост, както уточнихме в началото, но изтъква друга важна черта при осмислянето на случайното – пресичането на всевъзможни и независими каузални вериги. Освен това Пепър стига до изчистеното твърдение, че безредието е категориална характеристика на контекстуализма, при това в такава крайна форма, че дори не изключва наличието на ред¹². По-прецизно казано, това всъщност е тъкмо понятието за *хаос*: тъй като то съдържа в себе си и ред, и безредие¹³.

¹⁰ Органицизмът също е синтетичен, но интегративен. Формизмът и механицизмът са аналитични, като първият е дисперсивен, а вторият – интегративен. Вж. повече в Stephen C. Pepper, *World Hypotheses: A Study in Evidence*, Berkeley: University of California Press, 1942, 142-150. Пепър споменава за мистицизма и анимизма също като фундаментални хипотези, но ги отхвърля, така че „относително адекватните“ светогледи са четирите упоменати по-горе.

¹¹ Пак там, 143. Интересно е, че Маркус Габриел, който възразява на философската предпоставка за „съществуване на свят“, използва именно „контекста“ като онтологична алтернатива (през понятието *Sinnfeld; field of sense*) – в това се състои и неговият *нов реализъм*; вж. Markus Gabriel, *Fields of Sense: A New Realist Ontology*, ред. Graham Harman, *Speculative Realism*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015. Аналогията между контекстуалния подход, описан при Пепър, и философската позиция на Габриел са многобройни, като най-важната част се отнася до темата за съществуването и неговото репонятизиране.

¹² Pepper, *World Hypotheses: A Study in Evidence*, 234

¹³ Основания за подобно понятизиране могат да бъдат посочени и в литературата, и във философията, и във физиката; вж. разгръщане на тази тема в предстоящата ни съвместна публикация с Камелия Спасова и Мария Калинова – „Хаос и безредие“.

От тези бързи наблюдения може да се изведе, че и безкрайният анализ, и хоризонталната структура, и радикалната промяна, и новостта ще бъдат необходимо присъщи на контекстуализма като подход и на контекста като обект на изследване. И въпреки че изброява толкова много важни и интересни характеристики, Пепър смята, че има две, които в рамките на нашата историческа епоха, са най-първичните му категории: става дума за *качеството* (целостта на събитието) и *текстурата* (детайлите и отношенията, присъщи на качеството)¹⁴.

Общото размишление на Пепър има за цел да преосмисли (за кой ли път) отношението между знанието и практиката. И отново за кой ли път да се пребори с догматизма и неговата частна форма на догматичен скептицизъм; според Пепър обаче това никога не се е случвало систематично, особено във връзка със „самоочевидността“ на някои принципи и „непосредствената“ сигурност на фактите. Истинността, казва той, не трябва да бъде приписвана на самоочевидността и непосредствеността, защото всяко твърдение или свидетелство би могло да бъде *коригирано* от друго твърдение или свидетелство: да бъде преразгледано, да бъде подобро, да бъде преинтерпретирано. Накратко: да бъде репонятизирано (срв. с холистичните позиции на А. Тарски и особено У. Куайн). И макар концепцията на Пепър да изглежда на пръв поглед философски по-огрубена и есеистична, то това всъщност е съвсем съзнателно проведена критика, която освен всичко друго е насочена срещу логическия позитивизъм. Позицията на Пепър тръгва от здравия разум, който въпреки че във всеки свой отделен аспект е съмнителен (именно затова е наречен от Пепър *dubitanda*), то взет като цялост е в основата на всяко едно възможно знание. Като следваща двойна крачка Пепър предлага идеята за (1) *умножителното потвърждаване* на едни и същи емпирични факти, чиито продукти ще наричаме данни (*data*); като освен това добавя и идеята за автономното (2) *структурно потвърждаване* на разнообразни, но теоретично свързани данни, при които се проверява самата теория, хипотеза или пък логическата структура. Именно в това той се различава от логическия позитивизъм, който работи само с (1) *data*; и за да отличи продуктите на двата типа потвърждаване, Пепър използва за втория подход термина (2) *danda*. Това съответно не е просто съвкупност от факти (*data*), а това са отношенията, местата, ролите на тези факти (които на свой ред могат да бъдат приемани като факти). Това е структурата на самата теория или пък

¹⁴ Peppier, *World Hypotheses: A Study in Evidence*, 236-238. Няма качество без текстура, нито текстура без качество при събитията.

евентуално липсата на стабилна структура (срв. *danda* с понятието за парадигма при Томас Кун).

Така четирите светогледни хипотези по-горе дават резултати под формата на *danda*, защото са всъщност максималните форми на структурното потвърждаване и осмисляне. Това е важно да се отбележи именно по отношение на контекстуалния подход, защото това означава, че той не се занимава просто с установяване и анализ на даден контекст, а изгражда или разгражда структурите, които позволяват изобщо контекстуализирането. Това е причината (редом с по-горе посочените „категории“ и размишления) позицията на Пепър да е опит за теоретизация на контекста.

Готхард Гюнтер

Във втория случай (най-късно през 1973 г.) Готхард Гюнтер анализира проблема за контекста през философска интерпретация на формалния апарат на многосистемните логики. В началото контекстът – където по определение има ограничение на общността¹⁵ – е максимално генерализиран до *контекстура*. Това е термин, с който Гюнтер обозначава най-общото възможно (т.е. независимо от контекста) формално обобщение на областта, в която е валиден логическият принцип за изключеното трето – според него това е основата на всяка класическа онтология а ла Аристотел. Или с други думи: тази универсална и двузначна класическа логическа система (или контекстура) е област, чиито граници не могат да бъдат прекрачени от нито един вътрешен процес и именно това задава универсалността на *tertium non datur*¹⁶. След това Гюнтер предлага обаче идеята за *поликонтекстура* – пресичането на множество контекстури, като във всяка от тях двузначността и валидността на логическият принцип се запазва, но в резултат от множествеността и застъпването *поликонтекстуралността съдържа вече по неизбежност и некласически характеристики*. А това означава, че контекстуалната функция, която е временно ограничена в контекстурата, се връща на най-високото възможно теоретично и онтологично ниво в поликонтекстурата: всяко нещо ще е пресечна точка на множество паралелни контексти и контекстури. Разбира се, всяка

¹⁵ Освен това предицирането винаги включва и предикат, и контекст на предиката. Затова могат да изглеждат странни изказванията от рода „Справедливостта е квадратна“, ако не знаем контекста им.

¹⁶ Gotthard Günther, „Life as Poly-Contextuality“, *Beiträge zur Grundlegung einer operationsfähigen Dialektik*. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1979b, 290; Gotthard Günther, „Die Theorie der „mehrwertigen“ Logik“, *Beiträge zur Grundlegung einer operationsfähigen Dialektik*. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1979a, 187-188. Позицията на Гюнтер може да се изкаже и така: контекстурата е съвкупността от всички възможни контексти (съществувания), но и това, което ги надскача (и традиционно се е наричало същност) и няма свой собствен контекст. „Законът за изключеното трето е валиден, независимо от контекста“, гласи класическата позиция.

логическа операция или мисловен процес остават валидни и затворени в своята собствена контекстура на закона за изключеното трето, но налице е също и външно застъпване¹⁷.

Гюнтер прави частично обоснованото предположение, че в момента сме свидетели на бавна, но радикална историческа промяна, чийто резултат е настъпващата *транс-класическа наука*. По отношение на връзката между онтология и логика класическият период (още от Платон и Аристотел) се характеризирал със следното: съществуващото като такова е вътрешно неразграничимо, хомогенно, универсално и симетрично; и може да се нарече битие. То е противопоставено единствено на несъществуващото (или нищото) чрез закона за изключеното трето: „Нещо или съществува, или не съществува – това изчерпва въпроса в онтологията.“¹⁸ Именно това е най-радикалната възможна генерализация на този логически закон в онтологичен план: двувалентна логика върху възможно най-общата онтологична представа. С термините на Гюнтер: *класическият Универсум е моноконтекстурален* и всичко, което съществува, принадлежи на универсалната контекстура на обективното битие¹⁹. Според Гюнтер първите философи, които скъсват с моноконтекстуралеността, са Кант, Фихте, Шелинг и Хегел. Съответно цялото начинание на Гюнтер е свързано с по-добро, по-прецизно и всеобхватно формулиране на идеята за некласическа контекстура: *поликонтекстуралеността на съществуващото*²⁰. Надеждата е, че това освен всичко друго ще доведе до по-добро (формално) разбиране на темата за самореференциалността. И въпреки че *хетерархията на контекстури* създава неизбежна многозначност, това все пак не дава като резултат многозначна логика, нито видоизменя двузначността на индивидуалното мислене във всяка контекстура. Напротив, човек продължава да се ползва безупречно от закона за изключеното трето в рамките на своята контекстура; резултатът е само, че имаме едновременно множество пресичащи се двузначни системи, затова и става дума за *многосистемност*. Добре е да се отбележи, за да бъде по-ясен паралелът с Пепър, че Гюнтер описва поликонтекстуралеността само като привиден хаос и настоява, че няма такова нещо като действителен хаос в реалността, нито в съвкупността от контекстурални модели.

¹⁷ Това означава, че мисловните процеси в организма могат да се разглеждат като затворена контекстура – Günther, „Life as Poly-Contextuality“, 290.

¹⁸ Пак там, 286.

¹⁹ Пак там, 287.

²⁰ Не е съвсем лесно да се определи доколко удачна е аналогията между понятието за *поликонтекстура* и идеята за *мултиверсум* (една от най-ранните употреби е още при Хайнрих Рикерт). Причината е в по-свободното и невинаги добре изяснено понятие за единство.

За по-голямо удобство можем да съпоставим таблично някои от основните моменти по отношение на контекста:

Стивън Пепър	Готхард Гюнтер
Контекстът е генерализиран до <i>контекстуализъм</i> .	Контекстът е генерализиран до <i>контекстура</i> .
Това е светогледна представа.	Това е основата за поликонтекстурална логика.
<i>Контекстуализмът</i> е начин за структурно потвърждаване или отхвърляне на всяка <i>danda</i> .	<i>Поликонтекстура</i> та е начин за изграждане на многосистемна логика (през закона за изключеното трето).
Залогът на Пепър е интерпретативен и епистемологичен.	Залогът на Гюнтер е не само формален, но и онтологичен.
Резултат: светогледно запазване на контекста.	Резултат: функционално запазване на контекста на нивото на поликонтекстурата.
Има хаос (и ред, и безредие).	Няма безредие.
Има случайност.	Има дисконтекстуралност.
Множественост и <i>многообразие</i> .	Множественост и <i>многосистемност</i> .
Застъпване със смесване.	Застъпване без смесване.
Не съществува целостта „свят“.	Поликонтекстурален свят с хетерархия.
Важни ограничения на представените концепции	
<i>Контекстуализмът е представен като идентичен с прагматизма.</i>	<i>Философската ценност на контекста е сведена до неговата функционалност.</i>

4. Контексти спрямо други контексти

След това кратко представяне на две крайни, но съдържателно важни позиции, бих искал да се насоча към това, което свързва темата за *danda* (резултатите от структурното потвърждаване) с темата за поликонтекстуралността. Става дума за *отношенията между различни контексти* и ще скицирам три такива свързани отношения: (1) наличието на дистекст, (2) темата за отдалечаването и приближаването, както и (3) важното постфактум отношение между различни контексти. Във всеки от тези три случая се прави предложение за въвеждане на ново понятие или репонятизация (заявени в самите заглавия на частите).

Дистекст

Едно от най-любопитните формални неща при контекста е, че генерализацията на един контекст към друг контекст може да е непълна (за разлика от твърдението на Гюнтер). Пълна генерализация би имало в някои частни случаи, когато преминаем например от рационалните числа към реалните числа или по-общо казано – от едно подмножество към цялото множество, което го съдържа. Много по-често контекстуалната генерализация е непълна; например, когато преминаем от контекста на радикалния авангард в България към контекста на радикалния авангард в Европа. Причината за трудностите при подобно обобщение е, че контекстът само понякога е еднородно множество, а много по-често е разнообразие (или многообразие). Но невъзможността за пълна генерализация означава и нещо друго: контекстът винаги има *локален характер*. Всъщност колкото повече се разширява контекста, толкова повече се тривиализира самото контекстуално; или с други думи: генерализацията е начин да се неутрализира тъкмо контекстът. Затова и най-абстрактните размисли за контекстуалното започват да звучат крайно банално и изпускат тъкмо обекта, който изследват. Това е същото, с което започнахме – контекстът е спецификация на възможното, т.е. негово ограничение, ограничителен ресурс. Най-важната му и смислопораждаща черта е какво *конкретно* ограничение бива той, т.е. специфичните културни условия за проявяване или съществуване във всеки единичен случай. Какви изводи могат да бъдат направени от това наблюдение?

- 1. Противоречия.** Като начало има ясна и интересна разлика между класическите логически противоречия и стандартните контекстуални противоречия. Докато за първите важи принципът на експлозивността (*ex contradictione quodlibet*), а именно, че от противоречието следва всичко, то за вторите този принцип е неприложим. В класическите формални системи допускането на всеобщи противоречия води до безинтересна тривиализация на системата, в която всичко се превръща в истина. При контекстуалните противоречия също следват множество (поякога непредвидими) събития, но самият контекст вече ограничава възможностите и от настъпилото противоречие не може да следва всичко. Не само това, но се изисква конкретен контекстуален анализ, за да се разбере във всеки локален случай какво би могло изобщо да последва. Всъщност различните контексти привилегироваат определени „истини“, преобразувания и аналогии; а освен

това условията за истинност и трансформация могат да са зависими от самите тях; а те на свой ред могат да бъдат част от по-общ контекст и т.н. Това е и разликата между различните сложни контексти – как те реагират на настъпилите в тях противоречия, как се справят или не се справят с тях. Това до голяма степен определя стабилността, развитието и остаряването в различните култури. В крайна сметка тази *нетривиална и конструктивна роля на противоречията* съпътства цялата човешка история в нейната многопосочна култура. Не е за подценяване, че някои от опитите през ХХ век за въвеждане на логически противоречия във формалните системи използват аналогична процедура – локализиране на противоречието, така че то да не засегне системата в цялост.

- 2. Дистекст.** Локалният характер на контекста означава, че той не просто може да *включва* друг контекст (както едно множество може да включва друго множество), но по-често и в по-интересните случаи контекстът се *застъпва и смесва* с друг контекст (срв. с Пепър). Така в рамките на едни по-общи социално-исторически условия има всякакви различни и пресичащи се контексти (или пък дори контекстури), между които може да има разминавания, противоречия и несъизмеримост²¹. Най-същественото е, че всички тези отношения на напрежение (или противоречия) са част от по-общия контекст, но не са генерализирани в него. Или изказано най-изчистено и крайно, въвеждайки новото понятие: *контекстът може да съдържа локална дистекстуалност*²². Дистекстът е изключително важна част от по-интересните контексти, в които съществуваме. За разлика от контекстуалните противоречия, които са задължително видими и конфликтни, дистекстуалните отношения могат да бъдат латентни, имплицитни или просто форми на тиха несъизмеримост²³. Дистекстът може да се представи и по-формално (това допълнително разяснява разликата

²¹ Вж. конкретен анализ за различните контексти на случайността във Васил Видински, *Случайности. Историческа типология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2017. Може да се уточни и следното: структурните отношения между различни контексти (*danda* на езика на Пепър) са сходни понякога на поликонтекстуалността при Гюнтер (той е бил убеден, че контекстите, за разлика от контекстуриите, могат да се генерализират лесно; нещо, което се опровергава емпирично).

²² За разлика от дисконтекстуалността при Гюнтер, която е между контекстуриите, дистекстът може да е в рамките на контекст. Ако продължим аналогията, макар тя да не е необходима, то в случая се свързват елементи от позицията на Пепър (смесване) с елементи от позицията на Гюнтер (несъизмеримост). По-ясно това може да се осмисли през термина *вътрешно празно отношение*. Пак там, 344-347.

²³ Или пък контекстуална дисхармония на неразбирателството (Ben-Ami Scharfstein, *The Dilemma of Context*. New York: New York University Press, 1989, 4).

спрямо противоречието): той е невъзможността за прилагане на правила за свързване (*bridge rules*) между контексти или невъзможността за прилагане на аксиоми за издигане (*lifting axioms*) към по-общ контекст²⁴. Вярно е, че всеки дистекст може да се превърне в някакъв обобщен контекст, но това се случва само чрез целенасочено *отдалечаване* или просто *постфактум* (вж. следващите две части).

Именно тук можем да се върнем към досега само загатната тема за излишното. Първо трябва да се каже, че е невъзможно да се открие нещо, което е онтологически или същностно излишно, защото трябва да има предпоставена система или поне структура от отношения, спрямо които да се направи подобна оценка. „X е излишно“ е непълен предикат, т.е. винаги трябва да експлицираме следното: „X е излишно спрямо U“. Но след като трябва да имаме знание за отправната система (теория, модел, система, дискурс), за да говорим за излишното, то можем да наречем тази отправна система *условие* или *контекст*. Накратко: излишното е винаги контекстуално.

Ала тук има и нещо по-интересно: наличието на отношения, които са дистекстуални (или празни) може да се обясни поне частично с непрестанните флукутации по границата на контекстите или вътре в самите тях. В случая под флукутация имам предвид някакво случайно²⁵, излишно и пренебрежимо събитие (С) спрямо някакви вече установени параметри или регулярности, т.е. спрямо някакъв контекст (К). Флукуациите на свой ред ще са съвкупност от такива независими и излишни събития. Затова отново имаме същата форма: „С е флукутация“ е непълен предикат. От една страна, за да има случайни флукутации или шум, то трябва да има не само динамичен процес, но и някаква отправна статистическа норма: „Ф са флукутации спрямо К“. От друга страна, тази статистическа съвкупност от независими събития (флукутации) може на свой ред да бъде взета като шумов контекст; тогава съвкупността „Ф“ можем да означим и с „ШК“. Вече спрямо този шумов контекст всяко индивидуално събитие може да бъде допълнително значимо и информативно: „С спрямо ШК, което е спрямо К“. Така има поне три релевантни нива, защото в сложните

²⁴ Вж. повече при Akman и Surav, "Steps toward formalizing context", 62-63 или в които и да е стандартни формални подходи към контекста.

²⁵ В смисъла на вероятно събитие, което в своята процесуална индивидуалност е непредвидимо; независимо от това дали процесът е детерминистичен (но сложен), или пък индетерминистичен (от едни и същи начални условия може да произлизат различни резултати). Вж. понятието С₄ във Видински, *Случайности. Историческа типология*.

контексти е изключително рядко да има извънредни събития, без да съществува междинното звено на флукуациите:

- Контекст (К: нормативен контекст на реда)
- Съвкупност от флукуации (Ф или ШК: шумов контекст на безредието)
- Индивидуално флукуационно събитие (С: извънредно случайно събитие, което е потенциално хаотично)

Разбира се, контекстът не може никога да се освободи напълно от шума, излишното и флукуациите, въпреки че той е именно опит за тяхното ограничение, нали е ограничителен ресурс. Затова когато част от контекста е в критична конфигурация (т.е. е в състояние на минимална стабилност заради налични противоречия), то можем да говорим за съществуване на *критични системи в контекста*. А в тези критични и хаотични системи дори малка флукуация би могла да причини всякакви по размер събития: по този начин системата в контекста може да бъде разрушена или дори контекстът да се преобразува като цяло. Това е експликация на твърдението на Пепър, че в контекста има и безредие, и ред, но е систематично осмисляне през понятието за хаос.

Можем да опишем същото, но от вътрешна гледна точка: когато някаква случайна флукуация достигне до дадена критична точка на контекста, тогава тя придобива радикално значение. А това вече е *множествено (поне двойно) отнасяне през критичната точка*: едно извънредно случайно събитие се отнася и към (2) контекста от случайни събития (шум или „безредие“), които му оказват силно влияние, но и към (1) контекста на останалите събития (информация или „ред“). В такъв смисъл то има сериозен преобразователен характер за всички контексти, в които е включено²⁶. Така излиза, че въпреки „относителността“ на контекста и флукуациите, *промяната му може да бъде абсолютна*. Това, което е излишно и съответно относимо, ненеобходимо, може да доведе до сериозни структурни промени. Разбира се, огромна част от флукуациите задължително остават излишни и отмират, в социален план това е тяхната важна подготвителна или терапевтична функция.

Далечина

В рамките на позицията на *контекстуализма*, където липсва цялостна, финална и затворена система (свят), една от водещите характеристики е застъпването на

²⁶ Но ако си припомним позицията на Гюнтер и за момент я приемем, то не би имало вътрешно преобразуване на нито една контекстура.

качествено различни текстури. Този мотив за пресичането присъства и в хетерархията на поликонтекстуралния подход. Тази идея може да бъде открита и през други характеристики – наличието на случайност и безредие при Пепър или пък идеята за живото и живота при Гюнтер. Но една важна характеристика сякаш бива систематично пренебрегвана. Става дума за *промяната в дистанцията*. Контекстите не само се преплитат, но в тяхната динамика от съществено значение са процесите по приближаване и отдалечаване. Тъй като контекстът е сложно разнообразие, било то идеално или материално, конкретно или абстрактно, то промяната му често е *постепенна и континуална* (приближаване, отдалечаване: дистанция), а не просто рязка и дискретна (включване, изключване: превключване).

И въпреки че понятията за близост и далечина (и съответните им кинетични еквиваленти – приближаване, отдалечаване) са рядко употребявани, то в действията исторически хоризонт те са абсолютно задължителни при всяко по-внимателно описание²⁷. Един социокултурен контекст не просто се преобразува, но с времето ние можем и да се отдалечаваме от него (или да се приближим към друг). А това означава, че репонятизацията му ще бъдат континуални, дори и да приемем събитията за дискретни. Трябва да се отбележи, че състоянието на дистекст е също вид далечина, а в радикална форма всяко отдалечаване води до дистекстуалност: една съществуваща смислова връзка може да стане празно отношение²⁸.

Разбирането и мисленето през „близост“ и „далечина“ е по-скоро (но не задължително) характерно за една неklasическа метафизика и дори е типично за антиметафизически настроената философия. Идеята е, че вместо вертикално осмисляне на съществуващото, може да представим и да изследваме една иманентна емпирия или плоска/релефна метафизика. Така понятията за близко и далече могат да бъдат тълкувани от една страна като радикална светогледна промяна в (анти)метафизическата традиция, но от друга страна, те могат да бъдат разглеждани и като *генерализация* на класическата дистинкция „горе – долу“. В следващата част ще продължа темата за далечината и отдалечаването.

²⁷ Вероятно най-продуктивните и известни техники за отдалечаване в културата, науката и философията са *абстрахирането* и *опосредяването*; вж. повече във Васил Видински, „*Ното sapiens technicus* и експериментите с природата (версия 1.5)“, *Пирон*, номер 12 (Нечовешкото) (2016).

²⁸ Вж. повече за отношението между литературата, отдалечаването и далечината в Мария Калинова и др., „ХАОС (редакторски манифест)“, *Литературен вестник*, номер 27 (2015).

Постфактум

Последната кратка бележка, която искам да направя, е малко по-разнородна. Първо, отново става дума за отношения между контексти, продължавайки темата за структурното обвързване между *danda* и идеята за хетерархия. Второ, представен е един философски метод, общ мисловен подход, който е закономерна алтернатива на прогнозирането. Трето, чрез него може да се хвърли поне частична светлина върху борбата на философските „представки“ и оттам върху въпроса „Що е постмодерно?“... Изброяването може да продължи и още; единственото, което указвам е, че темата е изключително многообразна. А понятието, за което става дума, е *постфактум*.

Думата „постфактум“ е почти невидима (точно както е била дълго време думата „контекст“) и това затруднява както нейното философско понятизиране, така и откриването на предходни (сходни) употреби в история на философията. В крайна сметка за какво ни е понятие „след факта“?

1. **Постфактум като далечина и отдалечаване.** „Постфактум“ подсказва веднага за наличие на дистанция, някакво поне минимално отдалечаване. Събитието X не просто се е случило, но вече можем да го възприемем като определено, отделено и дори да го анализираме в някаква външна перспектива: вече е късно да сме част от него, можем да бъдем единствено част от неговото осмисляне. Постфактум е и директно указание, че вече разграничаваме минимум два различни контекста: този на отминалото събитие и този на неговото сегашно възприятие. Като се замислим по повърхността на нещата, то може би винаги съществуваме единствено постфактум? Разбира се, в този си смисъл „постфактум“ не указва изобщо степента на отдалечаване, нито процесите по отдалечаване. Например, неокантианството е постфактум спрямо Кант, но такива са и много други философски събития, които обаче са радикална форма на отдалечаване или са направо в дистекст спрямо идеите на Кант. Затова „постфактум“ функционира най-евристично и смислопораждащо именно в случаите на заявена и налична близост, т.е. на *текущо отдалечаване между контексти*; точно както е при неокантианството.
2. **Постфактум като метод спрямо външното.** Историзмът изисква проследяване на събития, тенденции, ситуации и контексти, но в определен класически и потесен смисъл той е работа с отминалото, работа постфактум. По-важно е обаче, че през *историческите тенденции и натрупвания винаги преминава нещо*

външно, което би могло да стане част от самата история (и то се улавя или разбира само след настъпилите събития). Това вече е важна черта за всеки контекст, а не просто отношение между контексти²⁹ и означава, че има силно ограничение на възможността за конкретни и дългосрочни прогнози, защото спрямо контекста винаги има нещо външно или излишно. Следствието е очевидно: постфактум осмислянето е необходимо и неизбежно философско действие, което не характеризира слабостта на методологията (която не може да прави прогнози), а характеризира обектите и контекстите, които стават интерпретативно ясни само след като настъпят събитията³⁰.

3. **Постфактум като репонятизация.** „Постфактум“ е експликация и разширение на представката „пост-“³¹. Такава репонятизация има своето историко-философско основание – бихме могли дори да редуцираме някаква част от противопоставянията във философията през избора между една от следните две представки: „мета-“ или „пост-“. Добре известна е модернистичната тенденция първата да се избягва и втората да се преекспонира. Но тук именно е иронията на представката „пост-“, защото тя е сродна и има интересни пресечни точки с най-метафизическото понятие изобщо, т.е. с изначалното разбиране за метафизика: *τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ βιβλία* – това, което е след *Физика*. *Метафизика* е била постфактум *Физика*. Но това не се отнася само до произведенията на Аристотел и тяхната редакторска подредба. Така известният гръко-латински преводачески дистекст, който преобръща *μετὰ* от „след“ в „отвъд“, изразява всъщност по-дълбоки философски основания и е по-скоро знак за промяна на контекста. Знак за самия *дистекст* – неговото оголване. От това наблюдение можем да заключим, че важното историческо противопоставяне между представките „мета-“ или „пост-“ изобщо не е изключващо. Тяхното преплитане указва за една реална постфактум метафизика и за един възможен „метафизически контекст“³². Понятието „постфактум“ ни помага да оголим това,

²⁹ Вж. повече във Видински, *Случайности. Историческа типология*, 250, 371-372 и т.н.

³⁰ Това методологическо разграничение обяснява много ясно някои противопоставяния между различните типове изследователска и научна дейност.

³¹ Лиотар представя важно и тройно изясняване на възможните интерпретации около представката „пост-“: проста линейна хронология; осъзнаване на дестабилизацията от развитието; анамнезата като преработка. Вж. Жан-Франсоа Лиотар, *Постмодерното, обяснено за деца. Кореспонденция 1982-1985 г.*, прев. Тони Николов. София: ИК "Критика и хуманизъм", 1993, 81-87.

³² Начални размисления в тази посока представих на Гюлелица (2017) – „Близостта, далечината и понятието ‘метафизически контекст’“. Разглеждането на подобна възможност беше представено по-внимателно в *The Notion of ‘Metaphysical Context’ and the New Realism* на конференцията за новия реализъм (2017 г.), сравнявайки позициите на Дейвид Каплан, Карло Пенко и Маркус Габриел.

което стои саморазбиращо се, естествено (и затова скрито) в представката „пост-“. Когато стремежът за нещо „след това“ не може да се осъществи лесно, то сякаш най-естественият подход в историята на културата е бил да се постулира нещо „отвъд това“.

Разбира се, „постфактум“ може да не е понятие, а *пожелателна представа*. И вместо да описва статична дистанция, тя ще се отнася към желанието за отдалечаване, и по-точно ще изразява *травмата от желанието за преход към друг контекст*. Това би било състояние преди следващото конститутивно разбиране за реалността и всъщност „постфактум“ ще е просто съкратен израз на „желание за постфактум“. Но тогава една от тези форми (или процеси по пожелателно отдалечаване) е именно прословутата „постмодерна ситуация“ – този стремеж за отдалечаване от модерността, който все още не скъсва с предходния контекст. Цялата амбивалентност на дискусиата дали все още сме модерни (Юрген Хабермас), дали изобщо сме били модерни (Бруно Латур), дали сме станали/били постмодерни (Жан-Франсоа Лиотар) лежи върху амбивалентността на *желанието за постфактум*. Неслучайно то съдържа травматични конотации, защото все още не сме напуснали контекста, но бавно се откъсваме от него в нашите собствени желания. Тогава в кой контекст се намираме при такива хипотетични и усложнени представи? Това е началното проектиране на далечина или дори на дистекст; ако мислим постмодерното като подобен проект, то някои негови исторически черти и конфликти стават далеч по-разбираеми.

5. Финални методологически приближения

Съвременните философски тенденции в изследването и осмислянето на темата за контекста имат поне три водещи линии, които споменах; това са критическият, познавателният и формалният подход (I, II, III). Но желанието ми беше да се съсредоточа върху два по-крайни и относително по-ранни примера – Стивън Пепър и Готхард Гюнтер. От тях може да се вземе темата за хаотичната природа на контекста или за хетерархията на структурите и да започнем начално осмисляне върху *некласическите отношения между самите контексти*. Опитах да скицирам три от тях: темата за дистекста, за далечината и за състоянието постфактум.

Като последно следствие контекстуалният подход ще изисква множествена методология, а отгук и понятието за един цялостен и хомогенен свят или космос не е

много адекватно. Само една плуралистичната методология може да изследва контекстуалното; за това свидетелстват не просто интердисциплинарните връзки и конференции, но и аморфността на самото почти-понятие „контекст“.

Тъй като многообразието от контексти в социален, исторически, комуникативен, технологичен и дори „онтологичен“ план е огромно, то може основателно да се заподозре, че няма как да има една обща теория на контекста. Справедливо е да допуснем, че понятието не е едно и също. От друга страна не само, че контекстът няма една „същност“, но инстанциите на думата „контекст“ са някаква нееднородна съвкупност от семейни прилики между привидно сходни, но доста различни употреби. От трета страна, есенциализмът и семейните прилики не са единствените два възможни варианта, между които може да се избира. Чисто методологически можем да разглеждаме самото понятие за „контекст“ през неговите *контекстуални разлики и трансформации*. В такъв случай не търсим някаква вътрешна природа на контекста, нито следим неговата несходимо разнообразна езикова употреба, а извършваме разграничения през *външните отношения, но и през техните обективни превърнати форми* (срв. с Мераб Мамардашвили). А това означава, че може да се проследи *контекстуалната история на преобразуването*: това нито есенциализмът, нито семейните прилики могат да ни дадат.

Както се вижда от цялостното размишление, контекстът не е тема единствено от областта на теория на познанието, защото въпросът за истината не е толкова централен при неговото изследване, както би изглеждало от една по-англосаксонска перспектива. Много по-релевантен е въпросът как се *преобразуват* едни сложни контексти в други и какви са отношенията между тях. Като част от заключенията могат да бъдат направени единствено постфактум.

Библиография

Вацов, Димитър. „Изгубеният „контекст“! Демонстрации на индексичността и рутината в обикновения език“, *Пирон*, номер 14 (Контекст и контекстуализации) (2017), 1-20, url = http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2017/05/Dimitar-Vatsov_The-Lost-Context.pdf

Видински, Васил. „*Homo sapiens technicus* и експериментите с природата (версия 1.5)“, *Пирон*, номер 12 (Нечовешкото) (2016), url = http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2016/10/Vassil-Vidinsky_Homo-sapiens-technicus.pdf

Видински, Васил. *Случайности. Историческа типология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2017.

Дериде, Жак. „Подпис Събитие Контекст“; превод Жана Дамянова, *Пирон*, номер 14 (Контекст и контекстуализации) (2017), 1-29, url = http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2017/06/Jacques-Derrida_Signature-Event-Context.pdf

Калинова, Мария, ВБВ, Камелия Спасова, Огнян Касабов, Юнуз М. Юнуз & Димитър Божков. „ХАОС (редакторски манифест)“, *Литературен вестник*, номер 27 (2015), 1, 9-16, url = <http://314etc.com/chaos/>

Люис, Дейвид. „Изплъзващото се знание“; превод Красимира Криворова и Огнян Касабов, *Пирон*, номер 14 (Контекст и контекстуализации) (2017), 1-29, url = http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2017/05/David-Lewis_Elusive.pdf.

Akman, Varol & Mehmet Surav. „Steps toward formalizing context“, *AI Magazine*, том 17, номер 3 (1996), 55-72.

Gabriel, Markus. *Fields of Sense: A New Realist Ontology*, поредица „Speculative Realism“, под общата редакция на Graham Harman. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015.

Günther, Gotthard. „Die Theorie der „mehrwertigen“ Logik“, *Beiträge zur Grundlegung einer operationsfähigen Dialektik*, в 3 тома, том II - Wirklichkeit als Poly-Kontextualität. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1979a, 181-202

Günther, Gotthard. „Life as Poly-Contextuality“, *Beiträge zur Grundlegung einer operationsfähigen Dialektik*, в 3 тома, том II - Wirklichkeit als Poly-Kontextualität. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1979b, 283-306

Pepper, Stephen C. *World Hypotheses: A Study in Evidence*, VII изд. [1972]. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 1942.

Scharfstein, Ben-Ami. *The Dilemma of Context*. New York: New York University Press, 1989.